

Miroslav Marcelli

Flusser a metafyzika

Na začiatku svojich *Vorlesungen zur Kommunikologie* sa Vilém Flusser pokúša definovaním „symbolického procesu posolstva“ bližšie určiť kompetencie teórie komunikácie. Ako sám upozorňuje, zámerne sa pri tom vyhýba pojmom, ktorým nezodpovedajú nijaké pozorovateľné javy, napríklad pojmom ducha, tvorivosti alebo slobody. K svojmu pokusu o definíciu potom dodáva: „Aus diesem Definitionsversuch geht hervor, dass es sich bei der Kommunikationstheorie um eine Disziplin handelt, deren Aufgabe es ist, den Vorgang der menschlichen Kommunikation zu des-ideologisieren.“ (Flusser 1996: 247). Toto odmietnutie ideologických výkladov komunikácie prechádza u Flussera do rozhodnutia prístupit' k ľudskej komunikácii ako k prírodnému fenoménu, pri skúmaní ktorého možno uplatniť postupy a metódy prírodných vied. Ak má proces ľudskej komunikácie nejakú osobitosť, tá nespočíva v principiálnej neprístupnosti pre kvantifikujúce metódy vedeckého výskumu, ale v tom, že sa v ňom objavujú tendencie odporujúce druhému princípu termodynamiky: ľudská, symbolická komunikácia má tendenciu vytvoriť nepravdepodobný stav, je pre ňu príznačná negatívna entropia. Flusser potom pred teóriu komunikácie kladie úlohu „...die menschliche Kommunikation als natürliches Phänomen mit anti-natürlicher Tendenz zu untersuchen.“ (Flusser 1996: 247).

Z požiadavky objektívneho, od ideológie a duchovedných prerogatív oslobodeného skúmania procesu ľudskej komunikácie nezľavuje Flusser ani vtedy, keď prístupuje k definovaniu pojmu symbolu. Musí síce konštatovať, že symboly sú fenomény, ktorých danosť sa nedá konštatovať prírodovedecky, ale iba intersubjektívne, okamžite však upozorňuje, že to nie je obhajoba nejakého špiritualizmu. Podľa neho sa symboly objektívne zistiteľné fenomény tohto sveta, objektívne sa nedá zistiť iba fakt, že sú symboly.

Na tomto mieste môžeme Flusserovo vymedzovanie základných pojmov teórie komunikácie opustiť. Hoci táto teória pre svoje rozvinutie bude potrebovať ešte viaceré ďalšie pojmy a spresnenia metodologických nástrojov, už teraz je dostatočne zrejmé, že sa vyhýba ideologickým schémam, špiritualistickým mystériám a abstraktným univerzáliám v prospech skúmania objektívne zistiteľných fenoménov. Ak by sme sa mali pokúsiť súhrnne pomenovať viacnásobne odmietnutia, na pozadí ktorých formuluje svoj program, vnucuje sa výraz „antimetafyzická“. Skutočne, antimetafyzický je jej nárok skúmať procesy komunikácie bez odvolávania sa na abstraktné pojmy, transcendetné inštancie a špirituálne obsahy. Po takejto charakteristike programu teórie komunikácie nás však môže prekvapiť, že pri jej rozvíjaní sa sám Flusser nijako nevyhýba pojmom, ktorých metafyzický pôvod je nepopierateľný.

Čítajme prednášku nazvanú Dialogické médiá. Skúmanie dialogických štruktúr tu Flussera priviedlo až k základným otázkam ľudského bytia, sveta a Boha. Hovorí tu o zodpovednosti a slobode, teda o pojmoch, ktorých relevantnosť pre teóriu komunikácie na začiatku poprel. Vnucuje sa otázka, ako sa tieto metafyzické, ontologické a potom aj etické reflexie dostali do skúmania, ktoré k procesu ľudskej komunikácie chce pristúpiť ako k súboru prirodzených fenoménov.

Skôr, než sa pokúsim o naznačenie odpovede na túto otázku, by som rád aspoň v hrubých líniiach priblížil kontext, v akom sa odkazy na metafyziku objavujú. Ako som už povedal, témou Flusserových úvah v tejto prednáške sú dialogické médiá. Flusser sa nazdáva, že pre rozvinutie dialógu disponujeme dvoma základnými štruktúrami: kruhmi a siet'ami. Kruhová štruktúra uzatvára partnerov dialógu okolo prázdneho stredy; príkladmi takého usporiadania môže byť námestie, okrúhly stôl, parlament a i. V strede kruhu je zakaždým informácia, ktorú treba nanovo vytvoriť. Naproti tomu siet'ová štruktúra dáva každému účastníkovi dialógu postavenie centra, z ktorého sa informácie rozptyľujú do celej siete. Základný rozdiel podľa Flussera spočíva v tom, že „es sich bei der ersteren um geschlossene und bei letzteren um offene Systeme handelt“ (Flusser 1996: 288).

K tomuto rozdeleniu pridáva Flusser poznámky týkajúce sa pôvodu a funkcie týchto dvoch typov štruktúr. Pôvod a prvé rozvinutie dialogickej štruktúry umiestňuje do antického Grécka; grécka *agora* a sokratovský dialóg sa hlboko vpísali do tradícií západnej kultúry a tvoria jeden z koreňov nášho myslenia. Flusser však upozorňuje, že komunikačná revolúcia je voči tejto forme dialógu nepriateľská a vytláča ju do elitárskych, umeleckých a vedeckých kruhov. Zato sieťovým štruktúram poskytujú súčasné médiá čoraz širšie možnosti: káblová televízia, dialógy na počítačových sieťach, teletex, skupinová terapia, tieto a mnohé ďalšie formy komunikácie sa šíria v sieťach. A keď Flusser rozdiel medzi kruhom a sieťou priradí k príslušným spoločenským a kultúrnym tradíciám, vyjde mu, že oproti gréckej tradícii dialógu v kruhu treba postaviť sieťovú štruktúru dialógu, pričom túto druhú tradíciu odvodzuje zo židovských, resp. židovsko-kresťanských koreňov.

Pravdaže, Flusser nie je ani prvý, ani jediný, kto v procesoch, čo sa dnes odohrávajú v spoločnosti a kultúre, našiel podnet pre opustenie tradičných modelov usporiadania prvkov okolo jediného stredu a prijatie modelu siete. Spomedzi tých, čo sa k modelu siete prihlásili, spomeňme aspoň Rolanda Barthesa (ktorý takto v neskorších obdobiach svojho vývinu našiel prostriedok na vyjadrenie osobitostí textu a jeho produkcie) a Bruna Latoura (ktorému sieť umožnila vyjadriť hybridný a difúzny charakter sociálno-prírodných fenoménov). Ako sa zdá, uvedomenie si, že žijeme im *Zeitalter der Vernetzung*, je východiskom viacerých teoretických reflexií procesov odohrávajúcich sa v súčasnom svete. Osobitosťou Flusserovho chápania nie je potom ani tak úloha, akú pripisuje sieťovej štruktúre dialógov v dobe komunikačnej revolúcie, ako skôr pokus zviazať tento model s metafyzikou a vzápätí z neho odvodiť etické a politické konzekvencie. Práve táto osobitosť nás však núti zvážiť, či tento rozmer jeho úvah neprotirečí proklamovanému zámeru vybudovať teóriu komunikácie ako štúdium prirodzených fenoménov. Metafyzické (a ontologické) pojmy predsa nevyhnutne prekračujú tú rovinu referencií na prirodzené javy a procesy, s akou Flusser podujatie komunikológie na začiatku zviazal. Keď Flusser komunikológom vyčíta,

že ich pohlcuje diskurzívny aparát, v dôsledku čoho si vôbec neuvedomujú mesianistický charakter driemajúci ako virtualita v sieťových štruktúrach, budeme s ním súhlasiť, neubránime sa však otázke, či práve tento diskurzívny aparát on sám pri prvých definíciách a vymedzeniach kompetencie nepredpísal skúmaniu procesov komunikácie.

Pri pokuse o odpoveď na túto otázku možno postupovať dvoma smermi. Jeden z nich nás povedie do vnútra Flusserovej argumentácie, kde budeme hľadať vysvetlenia pre metafyzické presahy ponad rovinu empiricky daných fenoménov a ich pojmovej analýzy. Z tejto perspektívy sa metafyzická výpoveď javí ako pokus o predĺženie výpovedí o faktoch a my sa pokúšame zistiť, čím je toto predĺženie v celku textu odôvodnené a či nenaruša jeho koherenciu. Odpoveď, ktorú by som chcel predložiť, postupuje iným smerom, takpovediac zozadu, od metafyziky a jej statusu v poznávaní a kultúre všeobecne.

Prvým a rozhodujúcim krokom na tejto ceste je skúmanie otázky, či vôbec môžeme hovoriť o jednej metafyzike. Vedť vôbec nie je vylúčené, že práve tak, ako existujú dve základné dialogické štruktúry, existujú aj dva základné typy metafyziky. V tom prípade by sme mali začať rozlíšením medzi nimi.

Prvý typ metafyziky má podobne ako kruhová štruktúra dialógu korene v antickom Grécku a základnú orientáciu príslušného hľadania pravdy vytýčil Platón. V tomto chápaní je metafyzika takým vzostupom nad rovinu zmyslového sveta, ktorý nás privádza k poznaniu nezávislých a nadradených ideí. Všimli sme si, že podľa Flussera grécka dialogická štruktúra umiestňuje pravdu do stredu a robí z nej nadradenú hodnotu a cieľ všetkých teoretických úsilí. Dodajme k tomu teraz, že grécka metafyzika túto nadradenosť pravdy vyjadruje obrazom stúpania, pri ktorom sa vzdľuujeme od zmyslovo daného sveta jednotlivých vecí a odhaľujeme svet podstat. Slávna Platónova jaskyňa je scénou, kde sa odohráva modelový dej objavenia vyššej garancie a transcendentného pôvodu poriadku: na začiatku je skúsenosť individua, ktoré je od detstva spútané, vidí len tieň a označuje ich menami v presvedčení, že tak pomenúva skutočné predmety; potom prichádza oslobodenie, vystúpenie z temnôt jaskynného sveta, rozpoznanie tieňov, obrazov

vecí, samých vecí a nebeských telies; napokon poznávajúci vidí slnko a rozpoznáva v ňom pôvodcu všetkého svetla a poznania. Postup poznávania, čiže jeho oslobodzovanie z pút bezprostredne daného končí odhalením pôvodu „všetkého krásneho a pravdivého“.

Do schémy, kde sa odohrávalo klasické platónovské stúpanie k pravde a kráse, sa neskôr umiestňujú aj verzie, ktoré už odmietali prijať nemennosť ideí; a umiestňovali sa sem dokonca aj tie kritické koncepcie, ktoré formulovali výhrady k možnostiam metafyzického poznania a ideám priznávali iba regulatívnu funkciu.

Dá sa však uvažovať aj inej koncepcii metafyziky. Táto koncepcia nehľadá idey a princípy usporiadania preto, aby sa vzdialila z materiálneho a zmyslovo vnímateľného sveta, ale preto, aby v tomto svete našla ich stelesnenie. Je jasné, že na odhalenie tejto metafyziky nestačí študovať princípy usporiadania, pozorne hľadať ich presnú formuláciu a analyzovať ich predpoklady. No práve tak nestačí ani pozornosť sústredená na jednotlivé javy. V tom masívnom predmete, akým je spoločnosť a procesy komunikácie, čo v nej prebiehajú, treba nájsť ideu poriadku – a odolať pritom vábeniu platónskeho sveta čistých rozumových ideí. Je to do veľkej miery postup, ktorý kráča opačným smerom, aký poznaniu predpísal Platón: odhalenie metafyziky predpokladá zostup, nie výstup; idey sa pri ňom neoslobodzujú od materiálnych „prímesí“, naopak, ponárajú sa do nich.

V stelesnení, aké metafyzike poskytlí procesy prebiehajúce v spoločnosti, nachádza potom filozof uskutočnenie, rozvinutie a pravdu jej princípov. Preto filozofovo kritické gesto nemieri do sveta ideí, kde princíp plodí len dôsledky. Usporiadanie spoločenského priestoru jeho pohľadu približuje miesto, kde metafyzická teória dostala príležitosť stať sa praxou utvárania sveta. Pre filozofa je to zasa príležitosť pristihnúť túto metafyziku pri čine: môže sledovať jej pôsobenie pri ohraničovaní, diferencovaní a hierarchizovaní predchádzajúceho, prírodného alebo rurálneho sveta, pri transformáciách sociálneho prostredia a regulovaní pohybu jednotlivcov vyskytujúcich sa v ňom, pri formovaní postojov, túžob a potrieb.

Nazdávam sa, že pre pochopenie Flusserových úvah o metafyzických aspektoch komunikačných procesov je potrebné mať na zreteli tú metafyziku, ktorá nemieri k nadradeným ideám, ale zostupuje s pojmami a princípmi do empirickej reality sveta, aby tu našla ich stelesnenie a zároveň potenciality ďalšieho vývoja. K dvojici dialogických štruktúr treba takto pridať dvojicu vzostupnej a zostupnej metafyziky. Asi to nie je náhoda, že kruhová štruktúra dialógu sa viaže s gréckou tradíciou, ktorá predurčila metafyzike pohyb od zmyslového sveta k neviditeľným ideám. Flusserovo pripomenutie druhej, odlišnej tradície, ktorá dialóg otvára k sieťovým štruktúram, je pre nás zároveň pripomenutím, že grécky typ metafyziky má alternatívu a že práve táto alternatíva prežíva opakovane proklamovanú „smrť filozofie“ vďaka svojej schopnosti umiestniť hodnoty (vrátane tých poznávacích) do reálnych spoločenských procesov.

Ak hovoríme o stelesnení hodnôt v reálnych spoločenských procesoch, neznamená to ešte, že ich úplne zbavíme transcendencie a obmedzíme sa na bezprostredne dané podoby týchto procesov. Práve túto neschopnosť vidieť v prítomnom budúce a v reálnom virtuálne vyčíta Flusser tým komunikológom, ktorí si neuvedomujú mesianistický charakter skrytý v sieťovitých štruktúrach. Flusserova koncepcia týchto štruktúr nás vedie k tomu, aby sme ponovom premysleli nielen metafyziku, ale aj empirickú realitu a v súlade s vývinom komunikačných procesov jej priznali rozmer virtuálneho.

Použitá literatúra

- Flusser, V. (1996). Vorlesungen zur Kommunikologie. In: Kommunikologie, Mannheim, Bollmann Verlag.
- Platon (1981). Dialógy, Bratislava: Tatran.
- Barthes, R. (1966). Critique et vérité, Seuil.
- Latour, B. (2003). Nikdy sme neboli moderní Bratislava: Kalligram.

Aus dem Tschechischen übersetzt. Überarbeitet von Katerina Krtilova, Oktober 2007.